

Türk Dil Kurumu'nca Yayınlanan
«Hekimlik Terimleri Kılavuzu» ile
«Fiziksel Kimya Terimleri Sözlüğü» Üzerinde;

ELEŞTİRİLER, ÖNERİLER DENEMESİ (Bölüm II)

Stj. Dr. Süreyya ÜLKER

BASOPHILE: Yapılan öneriler **MORTUTAR**'la **TUZULTUTAR**'dır. Burada baz alkali anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla tuzultutar yukarıda açıklanan nedenler gözönünde bulundurulmasa bile uygun düşmemektedir. Ayrıca bazofil akyuvarlar mor değil gökle kara arası boyanırlar (Dorland). Bu, külsütleri tutmalarının bir sonucu olup adlarını da buradan almışlardır. Mor boyananlar nötrofil akyuvarlardır. Bunlara kısaca **BAZOSİT**'le **NÖTROSİT**'te denmektedir. Buradan yola çıkarak gelen ümükle karıştırılmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Ben de birkaç kez minği ya d amiyi sözcüğünü Kılavson'da (Clauson) aramama karşın bulamamıştım. Bu bilgilerin ışığında beyin sözcüğünün kesinlikle Türkçe olmadığı sonucuna varmıştım. Miyi sözcüğüle imik sözcüğü arasında da bir yakınlık bulmuştum.

Ancak Farsça sözlükte beyin anlamına gelen bir peyin sözcüğü de bulamamış ona en yakın olup enli anlamına gelen **PEHN** sözcüğüyle bir ilişki kurmuşum. Bu görüşümü 1977 yazında İzmir'de yapılan Çörbilim (Patoloji) Kurultayı'nda dağıttığım bildiride dile getirmiştim. Ancak daha sonra bir düşece sonucu beyin sözcüğü Kılavson'da karşıma umulmadık bir biçimiyle **BENİ** biçiminde çıktı. Ancak bu da bir varsayımdan öte geçmiyordu. Sözdeşi (Yani) sözcüğe bu biçimiyle düşgelinmemiştir. Türkçenin evrimi göz önünde bulundurulardan bugünkü söylemi beyin olan bir sözcüğün 13. y.y. öncesi Oğuzcasında beni biçiminde geçebileceği sanısı belirtiliyordu. Çünü o çağ Oğuzcasına ilişkin elde yeterince yazılı belge yoktu. Ayrıca bir köke bağlanamayan bu sözcüğün Türkçedeki varlığının şaşırtıcı bir olut olduğu söyleniyordu.

Bunun üzerine konuyu daha derinlemesine araştırma gereğini duydum. Dörfer'in (Doerfer) Halaççaya ilişkin okuşunda (kitap) Farsçada **DIŞKI** anlamına gelen **PEHEN, PEYİN, PEYEN** sözcükleri geçiyordu. Yusuf Azmuna yeniden başvurdum. Fars ilboy (halk) dilinde var olup Farsça Sözlüğe geçmemiş olan bu sözcüğün değişmeceli olarak beyin anlamına da geldiği ortaya çıktı. Bunun Türkçedeki beyinle ilişkisi olmadığı kanısında olduğunu belirtti. Bu sözcük Derleme Sözlüğünde **PEHİN** söylemiyle Erzurum, Kars'tan, **GÜBRE** anlamına

gelmek üzere, **PEYİN** söylemiyle de Doğubeyazıt'tan **GÜBRE, DIŞKI** anlamına gelmek üzere derlenmiş olarak yer almaktadır. Caferoğlu'nun Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde Sanskritçe'de dışkı anlamına gelen **MAYİKA** sözcüğünden geldiği belirtilip, Uygurcada gübre anlamına gelen **MAYAK** sözcüğüyle beynin Oğuzca dışındaki Türk dillerinde «m» yazacıyla başlayan söylemleri arasındaki benzerlik de oldukça ilginç.

İkinci olarak İngilizcede beyin anlamına gelen **BRAIN** sözcüğü üzerinde durdum. Sözcük **BREGEN** söylemiyle Almandada beyin yanısıra sağrak (cranium) anlamına da gelmekte. Filamancada **BREIN** biçiminde geçmekte. Kimi sözlüklerde kökeni Aşağı Almandaya dayandırılan bu sözcük Webster'e (Webster) göre Yunancada başın üst bölümü anlamına gelen **BRECHMOS**'tan kaynaklanıyor. Latinceye **BREGMA** söylemiyle yavışkimsi dikişle (sutura coronalis) ok dikişin (sutura sagittalis) kesiştikleri yeri tanımlamak üzere girmiştir. Burası tepeye uymaktadır. İlginçtir ki Derleme Sözcüğünde 1. anlamı beyin olan imik sözcüğünün de 2. anlamı tepedir.

Üçüncü olarak ölü bir İran dili olup dilim'ze kent, borç bunlara **KÜLYUVAR**'la **MORYUVAR** demek daha doğru olur kanısındayım. Bunun dışındaki yerlerde geçen **BAZOFİL** anlamına **KÜLSÜCÜL, NÖTROFİL** anlamınaysa İşçil-Elâve'nin önerisi olan **ORTACIL** kullanılmalıdır.

BILIAIRE: ÖDKESESİ denmiştir. Geçen yıl bu kılavuzun çalışmalarında **ÖT TORBASİ** dendiğini görmüştüm. Farsça kese sözcüğünü burada kullanmanın gereği yoktur.

BILIRUBINE: Verilen karşılık **ÖD BOYASI**'dır. Oysa bilirubin öt boyaklarından yalnızca birisidir. **ÖT** anlamına gelen **BİLİ**'yle **KIZIL** anlamına gelen **RUBİN** sözcüklerinden oluşmuştur. İşçil-Elöve de **ÖT KIZILI** demiştir. Başka bir öt boyacı olan **BİLİVERDİN**'inse karşılığı Oky. Sözlüğünde **ÖT YEŞİLİ** olarak verilmiştir.

BIOPSİE: Verilen karşılık **PARÇA ALIM**'dir. Parça Farsçadır. Bunun yerine **BÖLÜM ALMA** denebilir. Ayrıca bölüm alma biyopsinin yalnızca bir bölümünü oluşturmaktadır. Alınan bölümün incelenmesi de biyopsidir. Opsi görüm demektir. Buna da **BÖLÜMGÖRÜM** demek gerekir.

BRAIN STEM: Verilen karşılık **BEYİN SAPI**'dir. Eleştiriyi beyin sözcüğüyle stem karşılığı kullanılan sap sözcüğü açısından yapmak istiyorum. Beyin sözcüğünün eleştirisini önce bir yana bırakarak brain stemin Türkçesi beyin sapı değil **BEYİN KÜTÜĞÜ**'dür. Bu kavram

köprü, soğanilile ortaimiği (mezensefalon) kapsamakta, kimilerine göreyse araimiği de (diensefalon) içermektedir. Oysa Latincesi **PEDUNCULUS CEREBRI** olan beyin sapı ortaimiğin bir bölümü olup crus tegmentumdan oluşmaktadır.

Beyin sözcüğüne gelince: Bu sözcüğün kökenini ilk araştırdığımda Türk Dil Kurumu'nda tanıştığım, kökence Türkmen soyundan bir İranlı olup Ankara Bilgitayı Dil-Geçmişbilim-Yer Bilgisi Okulu (Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi) Fars Dili - Yazını Bölümü görevlilerinden Sn. Yusuf Azmun İran'da ilboy (halk) arasında beyne yaygın olarak **PEYİN** dendiğini, sözcüğün Türkçeye buradan geçtiğini sandığını söylemişti. Duruma kesinlik kazandırmak üzere Sözlük Kolundaki görevlilere başvurudum. Gerekli kaynaklara baktıktan sonra sözcüğün 13. y.y.'dan önce Türkçede var olmadığını, dolayısıyla alıntı olması gerektiğini bildirdiler. Ancak sözcüğün kaynağının Oky. Sözlüğünde eski Türçe **MİNĞİ** olara verilmesi, Divanı Lügat it Türkçede özdeş biçimde geçmesi, Caferoğlu'nun Eski Uygar Türçesi Sözlüğünde **MİYİ** olarak geçmesi, Rezenen'de (Raesaenen) yad bir kaynak gösterilmemesinden öte Fince **PEE**, Macarcada baş anlamına gelen **FÖ, FEY, Çeremisçe MEMEK** sözcüklerinin de kaynağı olduğunun belirtilmesi bu görüşte bir aksalık olduğunu gösteriyordu. Ayrıca Derleme Sözlüğünde özellikle Batı Anadolu'da beyne **İMİK** dendiği belirtilmiştir. Batı Anadolu'lu bir bölemdeşim (sınıf arkadaşı) kendisinin köyünden çıkana dek beyin diye bir sözcük bilmediğini, imik sözcüğünü kullandığını belirtmişti. İşçil-Elöve de sözlüklerinin 477. yüzünde (sayfa) imiğin beyin anlamına geldiğini, gırtlak anlamına gibi birçok sözcükler vermiş olan Soğdakçada eksik yer anlamına gelen **MY** ile karanlık yer anlamına gelen **MYH** sözcükleri üzerinde durdum: Bu konuyu yaşan (dünya) ölçüsünde önemli bir kökenbilimcimiz olan Prof. Hasan Eren'le de görüştüm. Ancak böyle bir yaklaşımın o çağların yalınç esemesine (mantık) uygun olmadığı kanısında olduklarını belirttiler.

Son olarak Farsçada **MAĞZ** sözcüğü üzerinde durdum. Farsçada beyin, yağ, ili gibi üç anlamına olan bu sözcüğün **MAĞZİNE** söylemi yalnızca beyin anlamına gelmektedir. Bu iki sözcüğün kökeni ilik anlamına gelen **MAJJA**'yla **MAJJAN** sözcüklerine dayanmaktadır. İranca öğelerin egemen olduğu bir dil olan Kürtçede beyne **MEJİ** denmektedir. Bununla **MAJJA** arasındaki ilişki açıktır. Ayrıca Oğuzca dışındaki Türk dillerinde beynin «m» yazacıyla başlayan **MEYİ, MİYİ** gibi söylemelriyle bunun arasındaki benzerlik yadsınmaz niteliktedir. Ayrıca Kürtçede **MEJİN EMMEK, MİJANDİN EMZİRMEK** anlamına gelmektedir. İlginçtir ki Batı Anadolu'da beyin anlamına gelen

imik sözcüğünün değişik bir söylemi **EMİK**'tir. Bu sözcüğün eski Türkçedeki anlamı emcek (meme)'tir. Yine ilginçtir ki anlamlarından birisinin yağ olduğunu söylediğim mağz sözcüğüne çok benzeyen **MAY** sözcüğünün Batı Anadolu'da yağ anlamına geldiği Derleme Sözlüğünde yazılıdır. Bu sözcük Kıpçak Türkçesinde de eşanlamlıdır.

Sonuç olarak kanımca beyin sözcüğünün bu sözcüklerle bir ilişkisi olabilir. Burada birkaç olasılık sözkonusudur:

1 — Farsça mağzine sözcüğü doğruca Türkçeye geçmiştir.

2 — Kürtçedeki İnanca öğelerin kökeni olduğu sanılan Medceden meji sözcüğü Türkçeye geçmiştir.

3 — Soğdakça, Toharca gibi ölü bir İran dilindeki benzer bir biçimden Türkçeye bir geçiş olmuştur.

Ancak bütün bu olasılıklar konunun uzmanlarınca titizlikle araştırılmalıdır. Böylelikle bir sonuca ulaşılabılır. Belki de birçok sözcüklerde olduğu gibi sonuç askıda kalır. Yetkeler arasında bir görüş birliği sağlanamaz. Konu üzerindeki tüm bildiklerimi burada kamuoyuna sunmakla bir katkıda bulunduğumu sanıyorum. Araştırmalarım sürmektedir. Konuyla ilgili bilgilerin de düşünülerini almak yasanındayım.

Uzun sözün kısası kökeni bilimsel düzeyde araştırılmamış bir beyin sözcüğü var. Bir de özellikle Batı Anadolu'da yaygın olan eşanlamlı bir imik sözcüğü var. Bu sözcüğün Türkçe olduğu kesin. Kimi sözcüklerde gösterildiğinin tersine **ÜNLEMEK** eylemliğinden kaynaklanan **ÜNÜK** sözcüğünden bozma olup gırtlak anlamına gelen ümük sözcüğüyle bir ilişkisi yok.

BRONCHE: Karşılığı **SOLUNUM DALI** olarak verilmiştir. İşçil-Elöve'nin önerileri olan **SOLUMAN** sözcüğünün daha kullanışlı olduğu kanısındayım. Bu durumda **BRONŞİYOL SOLUMANCİK** olacaktır.

BRONCHOPNEUMONIE: Yapılan öneri **SOLUNUM DALI ÖYKEN-CESİ**'dir. Burada öyken akciğer anlamına gelmektedir. Ancak Türkçede Farsça ciğer sözcüğünün yer almadığı gerek ak - gerek kara ciğer anlamına gelen daha uygun karşılıklar da vardır. Kazak Türkçesinde bu iki orgene **AKBAĞIR, KARABAGIR** denmektedir. Burada öyken sözcüğü pnömoni anlamına kullanılmıştır. Yukarıda yaptığım açıklama uyarınca **PNÖMONİT**'in karşılığının **AKBAĞIRCA** olması gerekir. Oysa pnömoniyle pnömonit özdeş kavramlar değildirler. Pnömonit salt bir yangıyı tanımlarken pnömonide yozarım da söz konu-

sudur. Pnömoninin karşılığı Türkçe Sözlükte **BATAR** olarak verilmiştir. Buna göre bronkopnömoniye **SOLUMANBATAR** denmesi gerekir.

BURSA: Gösterilen karşılık **KESE**'dir. Bu Farsça sözcüğün yerine **TORBA** demek doğru olur.

BURSİTİS: Verilen karşılık **KESE YANGISI**'dir. Burada yangısı söz konusu olan torbalar **BURSA SYNOVIALIS**'lerdir. **SİNOVYA**'nın karşılığını Dilemre **SÖL** olarak önermiştir. Buna göre Bursa sinovyalise **SÖL TORBASI** demek gerekir. Dilemre kısa kullanım için ayrıca **SÖLLÜK** denmesini de önermiştir. Buna göre bursite **SÖLLÜKÇE** denmesi gerekir.

CACHEXİE: Bulunan karşılık **ERİMİŞLİK**'tir. Dilemre kaşeksiye karşılık olarak **TURUN** sözcüğünü göstermekte ve kaynak olarak Divan-ı Lügat it Türk'e dayanmaktadır. Divanda turunmanın zayıflama anlamına geldiği belirtilmiştir. Kaşeksi zafiyet anlamına gelmektedir. Buna göre Türkçe karşılığı **ARIKLİK** ya da **CILIZLIK** olan zayıflıktan ayırt etmek üzere kaşeksiye **TURUN** denmelidir.

CANCER: Gösterilen karşılık **BEZDOKUSU KÖTÜCÜL URU**'dur. Burada **EPİTEL** anlamına **BEZDOKUSU** denmiş olsa gerektir. Çünkü gerçekten kanser epitelyal dokuların kötücül urudur. Epitelin karşılığını İşçil-Elöve **KIRTİŞ** olarak vermektedir. Kaynak olarak da İbni Mühenna'da epitelin Arapçası olan **BEŞERE**'nin Türkçe karşılığının kırtış olarak verildiğini söylemektedir. Bu kılavuzda **İÇÖRTÜ** olarak geçen **ENDOTEL**'e de **İÇ KIRTİŞ** demektedir. Kanserin sözcük anlamıysa **YENGEÇ**'tir. Oluşturduğu görünümünden dolayı bu adı almıştır. İşçil-Elöve'nin de önerisi yengeçtir. Almancada **ISTAKOZ** anlamına gelen **KREBS** denmektedir. Türkçe Sözlükte **İNCİTME BENİ** olarak geçmektedir. Ancak söz konusu sayrılığın ağırlığını belirtmekten uzaktır. Derleme Sözlüğünde Edirne'de kansere **YEMECE** dendiği yazılıdır. Söz konusu sayrılığı en iyi belirten karşılığın bu olduğu kanısındayım.

CAPSULE: Önerilen karşılık **KAPLAK**'tır. İşçil-Elöve'den alınmıştır. Dirgerlikte söz konusu terim iki ayrı kavramı karşılamaktadır. Özellikle dilgibilimde örgenleri kaplayan koruyucu bir katman söz konusudur. Osmanlıcası **MAHFAZA**'dır. Yeni kaplamaktan çok koruyucu işlevi önemlidir. Mahfazanın karşılığı Türkçe Sözlükte **KORUNCAK** olarak verilmiştir. Bu terim kimi sözcüklere **AMBAR** anlamında da girmiştir. Oysa Derleme Sözlüğünde ambar anlamına kamu arasında **SAKLAK** dendiği yazılıdır. Bu durumda kapsülün bu I. anlamı için koruncak sözcüğünü kullanmamak için bir neden kalmamaktadır. Embilimdeyse kapsül ağızdan alınan bir katı embiçimidir. Buna kaplak denmesi doğrudur.

CARBONCULE: Yapılan öneri **KARAÇIBAN**'dır. Kömür anlamına gelen **KARBON** sözcüğünden yola çıkılarak yaratıldığı kanısındayım. Çünkü araçiban sözcüğüne sözlüklerde düşgelemedim. Derleme Sözlüğünde sözkonusu kavramın ilboy (halk) arasındaki karşılığı **KIZIL-YARA** olarak verilmiştir.

CATHETER: Önerilen karşılık **DALDIRAÇ**'tır. İşçil-Elöve'nin önerileri **DALGI**'yla **DALDIRGI**'dir. **STİLET**'e de **DALGICIK** demişlerdir. Türkçe Sözlükte dalgının gaflet anlamına geldiği yazmaktaysa da eşanlama gelen aymazlık sözcüğü daha çok tutunmuştur. Bu yüzden dalgi sözcüğünün kateter anlamına kullanılabileceği kanısındayım.

CHANCRE: Önerilen karşılıklar **YENİK**'le **FRENGİ YENİĞİ**'dir. Derleme Sözlüğünde ilboy (halk) arasında şankıra (**YENİRCE** dediği belirtilmektedir. Bu daha özgül bir terimdir. Kumaşta da bir yenik olabilir ancak yenircenin şankır dışında bir kullanımı yoktur. Ayrıca yeri gelmişken Derleme Sözlüğünde frenginin karşılığının **KÖTÜYARA** olarak verildiğini belirtmekte de yarar görüyorum.

CHEMOTHERAPY: Önerilen karşılık **KİMYASAL SAĞILTIM**'dir. Burada kimyanın Türkçesi üzerinde durmak istiyorum. İşçil-Elöve Türkçede şaman anlamına gelen **KAM** sözcüğünden yola çıkarak kimyaya **KAMIK** demişlerdir. Bu durumda **CHEMO** öntakısı kam sözcüğüyle karşılanıp kemoterapiye **KAMSAĞALTIM** denebilir. Geçen yıl bu kılavuzun çalışmalarına göz atarken ilaca karşılık olarak **SAĞALTIÇ** sözcüğünün önerildiğini görüp pek beğenmiştim. İlaç sözcüğünün Türkçedeki karşılığı **EM**'dir. Ancak sağaltıç sözcüğünün anlamı daraltılarak **TERAPÖTİK AJAN** anlamına kullanılabilir. Bu durumda **KE-MOTERAPÖTİK AJAN**'lara **KAMSAĞALTIÇ** denebilir.

CHOREE: Yapılan öneri **OYNAKLIK SAYRILIĞI**'dir. Çok doğru bir yaklaşımdır. Ancak Prof. Dr. Cemal Mihçioğlu'nun önerisi **OYNAR-CA**'dır. Daha kullanışlı olduğu kanısındayım.

CHORION: Yapılan öneri **DÖLÖRTÜSÜ**'dür. İşçil-Elöve'de koryonun Arapçası olan **EDİMME**'nin Türkçesinin Divanı Lügat it Türkte **KANDIR** olarak verildiği yazmaktadır.

CIRRHÖSE: Önerilen karşılık **MUMLAŞIM**'dir. İşçil-Elöve'den alınmıştır. Mum sözcüğü Farsçadır. Siroz terimi sarı anlamına gelen Yunanca **KIRRHOS** sözcüğünden kaynaklanmaktadır. Prof. Dr. Mecit Doğru sanırım bu benzerlikten ötürü sözcüğün Türkçeden geçtiği görüşündedir. Bu bakımdan sözcüğü **SARIZ** biçiminde Türkçeleştirmemiz uygun olur kanısındayım.

CISTERNA MAGNA: Verilen karşılık **BEYİN BÜYÜK SARNICI**'dir. Türkçe Sözlük sarnıcı Farsça kökenli olarak göstermiştir. Oky. Sözlüğüse Türkçeden Farsçaya, oradan da Arapçaya bir geçiş göstermiştir. Redhavz (Redhouse) ise Arapça **SAHRİNÇ**'tan Osmanlıcaya geçtiğini göstermiştir. Oysa sözcük Divanı Lügat it Türk'te de söz konusu değildir. Ancak Osmanlılar döneminde sözcüğün Arapça söylemi olan sahrınç da dilimize girmiş, iki sözcük uzun yıllar eşanlamlı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Rezenen'e (Raesaenen) göre Divanda geçen sarnıç da Arapçadan gelmedir. Kılavson (Clavson) sözcüğün Türkçeye de Farsçaya da üçüncü bir dilden geçtiği görüşündedir. Kaynak olarak da Dörfer'i (Doerfer) göstermektedir. Dörfer sözcüğe «Farsçadaki Türkçe Ögeler» adlı yapıtında yer vermiştir. Sözcüğün Türkçede de Farsçada da bir köke dayatılmadığını bildirmiştir. Bu arada o çağda sözcüğün bugünkü anlamının dışında bir anlam taşıdığını belirtmekte de yarar vardır. Deve derisinden yapılmış sutulumu anlamına gelmekteydi. Kılavson'a da benimsettiği üzere sözcüğün kökenini Türkçeye Farsça dışında aramak gerektiği sonucuna varmıştır. Kaynak olarak da o çağdaki Arapça söylemi olan **SIHRİĞ**'i köken gösteren Veğr (Wehr) ile sözcüğün kökeninin Süryanice **SAHRİĞ** olduğunu öne süren Belot'u göstermiştir.

Uzun sözün kısası tüm yetkeler sarnıç sözcüğünün ne Türkçe ne de Farsça olduğu görüşünde birleşmektedirler. Kökeni konusunda Arapça, Süryanice gibi Sami diller üzerinde durulmaktadır. İşçil-Elöve'de sözcüğü Türkçe saymamışlar sisternaya **SU OBRUĞU** denmesini önermişlerdir. Bunun kısaca **OBRUK** biçiminde kullanılabileceği kanısındayım.

CLINIQUE: Önerilen karşılık **YATARLIK**'tir. Gerçekten de Yunancada **KLINIKOS YATAKSAL** anlamına gelmektedir. Ancak bugün bu karşılık klinik kavramını kapsamaktan uzaktır. Örneğin bir yadırca (alleri) kliniğinde yatak yoktur. Özel muayenehanelere de yataklı olmamalarına karşın klinik denmektedir. Sayrılıkların bakıyla ortaya çıkarılan bulgularına da klinik bulgu denmektedir. Bakıyla elde edilen dirgerlik bilgilerine klinik bilgi denmektedir. Türk Dili Dergisinin Şubat 1979 329. sayısında kliniğe **BAKILIK** denmesi önerilmiştir. Orada klinik bulgu derken kliniğin Türkçesinin **BAKISAL**, muayenehane anlamına gelen karşılığıninsa **BAKIYERİ** olması da önerilmiştir. Bunların daha doğru olduğu kanısındayım.